

Katılım Bankaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçilmiş Ülkeler Üzerine Panel Veri Analizi¹

Caner DİLBER

*Sorumlu Yazar, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Yapraklı Meslek Yüksekokulu
canerdilber@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2648-925X*

Hacı Bayram IŞIK

*Kırıkkale Üniversitesi, İİBF. İktisat Bölümü
hbayram@kku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5228-4004*

Öz

Bu çalışmanın amacı; İslami finansın, katılım bankaları özelinde gelişmesi ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olup olmadığının araştırılmasıdır. Bu sebeple İslami finans uygulamalarının yaygın olduğu ülkelerden 11 ülkenin (BAE, Kuveyt, Umman, Bahreyn, Türkiye, Malezya, Endonezya, Pakistan, Sudan, Mısır ve Ürdün) 2013-2018 yılları arasındaki verileri kullanılarak panel veri hazırlanmıştır. Çalışmada iki farklı model kurulmuştur. Birinci model için sabit etkiler, ikinci model için tesadüfi etkiler tahmincilerinin uygun olduğu görülmüştür. Kurulan modellerdeki temel varsayımlara ilişkin sapmalar nedeniyle her iki model, Arellano, Froot ve Rogers dirençli standart hatalar tahmincileriyle tahmin edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre; katılım bankalarının şube sayısı, toplam finansmanları ve ekonomideki sermaye oluşumu ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslami Finans, Katılım Bankaları, Ekonomik Büyüme, Arellano, Froot ve Rogers

JEL Sınıflandırma Kodları: F43, G21, C51

The Relationship between Participation Banks and Economic Growth: Panel Data Analysis on Selected Countries²

Abstract

This study aimed to investigate whether there was a relationship between the development of Islamic finance specific to participation banks and economic growth. To this end, panel data of 11 countries, namely UAE, Kuwait, Oman, Bahrain, Turkey, Malaysia, Indonesia, Pakistan, Sudan, Egypt, and Jordan, where Islamic finance practices are widespread, were used for the period of 2013 - 2018. Both the fixed effects and the random effects models were used to analyze the data. Due to the deviations related to the basic assumptions in the models, both models were estimated by the Arellano, Froot and Rogers robust standard errors estimators. The results of the study indicated a positive and significant relationship between economic growth and the number of branches of participation banks, their total financing and capital formation in the economy.

Keywords: Islamic Finance, Participation Banks, Economic Growth, Arellano, Froot and Rogers

JEL Classification Codes: F43, G21, C51

¹ Bu çalışma, sorumlu yazar Caner Dilber'in devam etmekte olan, doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

² Extended abstract is presented at the end of the article.

Geliş Tarihi (Received): 02.03.2021 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 21.06.2021

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Dilber, C. ve Işık, H. B. (2021). Katılım bankaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Seçilmiş ülkeler üzerine panel veri analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11 (1), 409-440. Doi: 10.18074/ckuiibfd.889617.

1. Giriş

İslami finans; ihtiyaç duyulan fonların uygun şartlarda sağlanması ve etkin bir şekilde kullanılması ile ilgili, bankacılık, sigortacılık, para ve sermaye piyasaları faaliyetlerinin, İslami kurallar çerçevesinde yürütülmesi anlamı taşımaktadır (Kahf, 2007, s.287). İslami finans denince akla ilk gelen faiz yasağıdır. İslami finans içerisinde riba kelimesi ile belirtilen faiz; bir yatırımın performansından ve değerinden bağımsız olarak yatırımcıya garanti edilen önceden belirlenmiş sabit getiri oranını temsil etmektedir (Joshi, 2012, s. 6). Fakat Zaher ve Hassan'a (2001) göre, İslami finansın daha geniş değerlendirilmesi gerekmektedir. Yazarlar bu sistemin, riskin paylaşılması, müşterilerin korunması, bireysel hakların ve sözleşmelerin önemi konularında, İslami prensiplerden beslendiğini ve geleneksel finansa nazaran daha insancıl öneriler getirdiğini belirtmişlerdir. Shanmugam ve Zahari'ye (2009) göre İslami finans; toplumların ekonomik anlamdaki ihtiyaçlarının karşılanması ve sosyoekonomik adaletin sağlanması için İslam dininin belirttiği prensipleri benimsemiş finansal bir sistemdir. Bu sistem içerisinde kullanılacak tüm finansal enstrümanlar, mal ve hizmet çeşitleri, evrak ve sözleşmeler şer'i hükümlerin belirlediği sınırlar doğrultusunda belirlenir (Biancone ve Radwan, 2014, s.2). İslami finans sisteminin en önemli ve geleneksel finanstan ayırıcı özelliği, kullanılan finansal ürünlerin bir varlığa dayandırılarak fiyatlanmasıdır (Al-Shamrani, 2014, s.36). Borç veren ve borç alanların kâra ve zarara ortak oldukları bu sistemde, her iki tarafta daha dikkatli bir şekilde hareket ederek aşırı borç verme ya da borçlanmanın önüne geçilmektedir (Ökte, 2016, s.232). İslam iktisadının üzerinde durduğu en önemli kavram olan sosyal adalet tanım olarak; çalışanlar emeğinin karşılığına kavuşur, alın teri, sunulan emek başkaları tarafından sömürü vasıtası yapılamaz demektir. İslam iktisadı, sosyal adalet üzerine inşa edilmiş, girişimcilğe ve iş seçiminde serbestliğe büyük önem verilmiştir. Bu sebeptir ki İslami finans ticari faaliyetlerin adaletsizliğe ve sömürüye neden olmasını engelleyen kurallar koymaktadır (Akin ve Ece, 2010). Bu kuralların ana amacı, sermaye sahibi ve çalışanları tembellikten uzaklaştırmak, spekülasyon beklentilerini düşürmek, çalışmayı ve üretmeyi teşvik ederek, toplumsal karşılıklı faydanın sağlanmasıdır (Çürük, 2013, s.16-17).

Yapılan birçok tanımdan da anlaşıldığı gibi İslami finans; sosyal adaleti, gelir dağılımı eşitliğini, kaynakların ortaklık yoluyla çoğaltılmasını, faiz ve belirsizlikten uzak durmayı, özel teşebbüsün gelişmesini amaçlayan ve İslam dininin belirlediği kurallar ile yönetilen alternatif bir finans anlayışıdır.

İslami finans özellikle son on yılda en hızlı büyüyen sektörlerden biri durumundadır. Sektörün rakamsal büyüklüğü 2017 yılı için 2,4 trilyon dolar olarak hesaplanmış ve 2023 yılına kadar yaklaşık %6 büyüyerek 3,8 trilyon dolar olacağı tahmin edilmektedir (Reuters, 2020). Bu yükseliş finans alanında çalışan araştırmacıların konuya ilgisini arttırmış ve İslami finansın ekonomik göstergeler ile olan ilişkisi, bilimsel çalışmalarda yer almaya başlamıştır. Araştırmalara konu

olan en önemli ekonomik göstergelerden birisi ekonomik büyümedir. Bilindiği gibi ekonomik büyüme; bir ülkede belli bir dönemde yerli ve yabancı tüm kişilerin ürettikleri mal ve hizmetlerin parasal değeri olan GSYH’da görülen artışa denir. (Kaynak, 2011, s.11). Ekonomik büyümeyi uzun dönemli bir olgu olarak değerlendiren Kuznets (1973, s.247), ekonomik mal arzındaki uzun dönemli artışların, bir ülkede ekonomik büyümeyi temsil ettiğini belirtmiştir. Çıktı düzeyindeki artışlar olarak tanımlanan ekonomik büyüme, aynı zamanda ekonominin, ülke vatandaşlarının istek ve ihtiyaçlarını karşılama kapasitesindeki artışlarını da içinde barındıran bir kavramdır (Van den Berg, 2001, s.11). Kuşkusuz ekonomik büyüme, politika yapımcılar, araştırmacılar ve ekonomistlerin üzerinde hassasiyetle durdukları bir konudur. Ayrıca ülkelerin uluslararası karşılaştırılması yapılırken dikkate alınan göstergelerden biridir. Levine’e (2005), göre, bir ülkede gelişmiş bir finansal yapının varlığı ekonomik büyümenin gerçekleşmesinde büyük bir öneme sahiptir. Aynı şekilde, Demirgüç-Kunt, Laeven, ve Levine, (2004) finansal sektörün, reel ekonomik büyümede önemli bir rol üstlendiğini belirtmişlerdir.

İslami finans ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların büyük bir çoğunluğu, sistemin ekonomik büyümeye pozitif bir katkı sunduğunu ve geleneksel finansın tamamlayıcısı rolünü üstlendiğini belirtmişlerdir (Abduh ve Omar, 2012; Yusof ve Bahlous, 2013; Farahani ve Dastan, 2013; Grassa ve Gazdar, 2014; Zarrouk, El Ghak ve Al Haija, 2017; Boukhatem ve Moussa, 2018). Ekonomik büyüme ile ilgili araştırmaların odak noktası, genellikle katılım bankaları olmaktadır. Bunun temel sebebi, katılım bankalarının 1,7 trilyon dolar değerindeki aktifleriyle Dünyadaki İslami finansa ait varlıkların yaklaşık %71’ini temsil etmeleri (Reuters, 2020) ve 2008 küresel krizinden sonra istikrarlı bir şekilde büyümeye devam etmeleridir (Olson ve Zoubi, 2017). Konvansiyonel bankalardan farklı olarak, katılım bankaları paranın değil malların ve dokümanların ticaretini yapmaktadırlar. Selem, murâbaha ve icâre gibi akidlerde para yerine gerçek malların ticareti yapılmaktadır. Müşâreke ve mudârebe temelli modellerde ise müşterilerin gerçekleştirdikleri ekonomik aktiviteler üzerinden ortaklık oranında kazanç elde edilmektedir (Ayup, 2017 s.92). Literatürde ortaklık modelleri içerisinde değerlendirilen ve “İştirak etmek” anlamında kullanılan müşâreke kavramı, İslamî Finansta, tarafların belli bir sermaye ortaya koyarak oluşturdukları bir ortaklık şeklidir. “Şirket’ul emval” de denilen müşâreke uygulamasında ortaklar oluşacak karı önceden belirledikleri oranda paylaşırlar. Zarar oluşması durumunda, sermayedeki hisseye göre dağılım söz konusudur (Uçar, 1993, s.129, Netzer, 2004, s.20). Uygulamada müşâreke anlaşmaları iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar daimi müşâreke ve süreli müşâreke anlaşmalarıdır. Daimi müşâreke anlaşmalarında, taraflar arasındaki ortaklık, proje sonuçlanana kadar devam eder. Her iki tarafta yapılan yatırıma sermaye hisseleri kadar sahiplik elde eder. Burada projenin sonuçlanması ve müşâreke anlaşmasının bitirilmesi demek, yapılan yatırımın artık gelir getirmeyen bir faaliyete dönüşmesi demektir. Proje sonuçlansa bile gelir getirmeye devam ediyorsa, ortaklık devam

etmektedir (Özsoy, 1987, s.148). “Müşareke-i Mütenakısa” da denilen süreli müşareke anlaşmalarında ise, tarafların belirledikleri süre sonunda yatırımın mülkiyeti tamamen bir tarafa bırakılır.

Tek taraflı mülkiyet edinim süreci, dört farklı şekilde gerçekleşebilmektedir. Bunlardan birincisi, mülkiyetin belli aralıklarla kademe kademe devridir. Mülkiyeti devir edecek tarafın yatırım içerisindeki payı zamanla azalarak sona erer. İkincisinde müşareke anlaşmasının yanında, mülkiyetin devri ile ilgili ayrı bir sözleşme yapılır. Bu sözleşme ile mülkiyetin devri gerçekleştirilir. Üçüncüsü taraflardan birinin ortaklıktaki payı için belirlenen tutar, mülkiyeti tamamen üzerine alacak kişi tarafından ödenir ve ortaklık bitirilir. Sonuncusu ise, yapılan yatırımın maddi değerinin belli bir hisse sayısı ile tanımlandığı durumdur. Bu tür müşareke anlaşmalarında taraflar koydukları sermaye oranında hisse sayısına sahip olurlar. Mülkiyeti devir etmesi planlanan taraf, belli bir zaman içerisinde, taksitle hem hissesinin belli bir bölümünü hem de devir ettiği hissese ait kâr-zarar değerlerini, karşı tarafa satar. Taksit ödemesi sonlandığında ortaklıkta bitmiş olur (Bayındır, 2005, s.99).

Bir diğer ortaklık modeli olan Mudarabe; farklı taraflardan birinin emeğini diğerinin sermayesini bir araya getirerek kurdukları bir sistemdir. Mudarabe ortaklıklarında sermaye sahibi, (Rabb’ul Mal) emeğini ortaya koyan girişimci (Müdarib) ve İslamî finans kurumu olmak üzere üç farklı taraftan söz edilmektedir (Bulut ve Er, 2009, s.25). Fakat günümüzde mudarabe uygulamaları incelendiğinde, finans kurumlarının “katılım hesapları” yolu ile topladıkları fonları, kendileri değerlendirdikleri ve uygun gördükleri yatırımları yaptıkları görülmektedir. Böyle bir durumda, İslamî finans kurumları direkt olarak müdarib konumunda yer almaktadır. Parasını “kâr payı” elde etmek için İslamî finans kurumuna yatıran müşteri ise sermaye sahibi (Rabb’ul Mal) olmaktadır. Uygulamada bu durumun tam tersi de mümkündür. Diğer bir ifade ile İslamî finans kurumunun kendi sermayesi ile finanse ettiği yatırımlarda müşterileri müdarib durumundadır. (Obaidullah, 2005, s.52-58). Yapılan yatırımlarda elde edilen kârın taraflar arasında nasıl paylaşılacağı mudarabe anlaşması yapılırken belirlenir. Zarar edilmesi durumunda, zararın tamamı sermaye sahibi tarafından karşılanırken, girişimcinin emeği ise karşılıksız kalır (Döndüren, 2005, s.263). Bu durum, İslamî finans kurumlarının sermaye sahibi olarak, ortaklığa katıldıkları mudarabe anlaşmalarında, bire bir uygulanmaktadır. Müdaribin zarara direkt sebebiyet vermediği durumlarda, herhangi bir sorumluluğu yoktur. Ancak İslamî finans kurumlarının müdarib olduğu anlaşmalarda, sistem şu şekilde işlemektedir; müşteriler kar payı elde etmek için ellerindeki fonları İslamî finans kuruluşlarına yatırırlar, kurum ile müşterisi arasında mudarabe anlaşması yapılır, elde edilen fonlar kurum tarafından çeşitli yatırımlarda değerlendirilir, elde edilen kâr taraflar arasında sözleşmede belirtilen oranlar dâhilinde dağıtılır. Zarar oluşması durumunda ise zarar müdarib konumunda olmasına rağmen, İslamî finans kurumu tarafından karşılanır (Ayub, 2017, s.194).

Katılım bankalarının toplamış oldukları fonları, kullandırmaları açısından, büyük bir öneme sahip olan Murabaha; bir malın sermaye sahibi tarafından peşin olarak satın alınması ve üzerine belli bir “kar payı” konularak alıcıya vadeli olarak satılmasını öngören bir ticaret modelidir. Bu modelde, malın maliyetinin alıcıya tam olarak bildirilmesi gerekmektedir. Yani alıcı, satın aldığı mal karşılığında satıcıya ne kadar kâr verdiğini bilmektedir (TKBB, Faizsiz Finans Sözlüğü, 2020, s.11). Günümüzde, İslamî finans kuruluşları, topladıkları fonların yaklaşık %90’nı murabaha anlaşmaları yoluyla müşterilerine kullandırmaktadırlar. (Büyükdeniz, 1991, s.26). İslamî finans kurumu ile müşterileri arasında murabaha anlaşmaları yapılırken iki yol izlenmektedir. Bunlardan birincisi, finans kurumunun asıl sıfatıyla ticarete konu olan malı satın alması ve müşterisine belli bir “kâr payı” ekleyerek vadeli olarak satmasıdır. İkinci durumda ise, İslamî finans kuruluşu bir malı satın almak için kendisine müracaat eden müşterisini, kendisi adına vekil tayin etmektedir. Vekil tayin etme işlemi yazılı hazırlanmış matbu formla olabildiği gibi, İslamî finans kurumunun müşterisine telefonla ulaşarak, sözlü olarak da yapılabilmektedir. Vekil tayin edilen müşteri, ihtiyaç duyduğu malı İslamî finans kuruluşunun vekili olarak satın aldığı anda, bu mal hâlihazırda müşterinin değil, İslamî finans kuruluşununur. Her iki murabaha modelinde de satın alınan malın asıl sahibi, İslamî finans kurumu olmaktadır (Wilson, 2008, s.183). Murabaha modelinde, İslamî finans kuruluşunun ihtiyaç duyulan bir malı, asaleten veya vekâleten satın alması ve bu malı müşterisine kâr payı ekleyerek satması, genellikle kâr payı oranlarının piyasa faizi ile uyum göstermesinden dolayı, ribaya benzetilmekte ve eleştirilmektedir. Fakat müşteriye doğrudan nakdi bir ödeme yapılmaması ve ödemenin reel bir varlığa yapılıyor olması murabahayı, geleneksel krediden ayıran en önemli husustur. (Orman, 2010, s.125).

İslami finansa ve ekonomik büyümeye ilişkin göstergeler incelendiğinde, konunun araştırma ülkeleri üzerinde incelenmesi, finans literatürü açısından önem arz etmektedir. Reuters (2020) Küresel İslam Ekonomisi Gösterge Puanlarına göre, Malezya 111 puanla ülkeler sıralamasında birinci sırada yer almaktadır. BAE 79 puanla ikinci, Bahreyn 60 puanla üçüncü, Endonezya 49 puanla beşinci, Umman 48,7 puanla altıncı, Ürdün, 47,2 puanla yedinci, Pakistan ve Kuveyt 45’er puanla sekizinci, Sudan 39 puanla on birinci ve Türkiye 36 puanla on ikinci sıradadır. Mısır belirtilen kategoride küresel anlamda ilk on beş ülke içerisinde yer almamaktadır. Fakat 2019 yılı ekonomik büyüme göstergeleri incelendiğinde % 5,5 büyüme rakamıyla Mısır araştırma ülkelerinin içinde birinci sıradadır. Daha sonra sırası ile Endonezya % 5, Malezya % 4,3, Ürdün % 2 Bahreyn % 1,8, BAE % 1,6, Pakistan % 0,9, Türkiye % 0,87, Umman % 0,5 ve Kuveyt % 0,4 pozitif büyüme oranlarına sahip ülkelerdir. Küresel İslam Ekonomisi Gösterge Puanlarına göre on birinci sırada yer alan Sudan 2019 büyüme rakamlarına göre % 2,5 küçülmüştür (World Bank, 2020). Yukarıdaki açıklamalar ışığında İslami finansın katılım bankacılığı özelinde gelişmesi, ekonomik büyümeyi destekliyor mu? sorusu araştırmamızın temel problemidir.

Bu çalışmanın amacı; katılım bankalarına ilişkin seçilmiş performans göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 2013-2018 yılları arasındaki dönem için, BAE, Kuveyt, Umman, Bahreyn, Türkiye, Malezya, Endonezya, Pakistan, Sudan, Mısır ve Ürdün ülkeleri özelinde araştırmaktır. Literatürde konuyu ele alan çalışmaların, eş bütünleşme, nedensellik, (ECMs), ARDL, VAR, FLMOLS, VECM, GMM ve OLS gibi modeller yardımı ile tahminler yaptığı görülmektedir. (Abduh ve Chowdhury, 2012; Abduh ve Omar, 2012; Manap, Abduh ve Omar, 2012; Yusof ve Bahlous, 2013; Farahani ve Dastan, 2013; Echchabi ve Azouzi, 2015; Majid ve Kassim, 2015; Hachicha ve Amar, 2015; Imam ve Kpodar, 2016; Kassim, 2016; Zarrouk, Ghak ve Haija, 2017; Boukhatem ve Moussa, 2018; Ledhem ve Mekidiche, 2020). Bu açıdan bakıldığında çalışmamızın literatüre katkısı; konuyu Arellano, Froot ve Rogers dirençli standart hatalar, tahmincileriyle araştıran ilk çalışma olmasıdır.

Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde sırası ile; literatür, model ve veri seti, metodoloji ve bulgular ve son olarak sonuç yer almaktadır.

2. Literatür

İslami finans veya İslami bankaların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıran çalışmaların büyük bir çoğunluğu, İslami finansın ekonomik büyümeye, pozitif bir katkı sunduğunu belirtmektedir. Bu araştırmalardan, Furqani ve Mulyany (2009), Malezya için 1997-2005 dönemleri arasında, üçer aylık veri ile yapmış oldukları çalışmada, İslami finans ile ekonomik büyüme arasında, uzun dönemli, pozitif ve güçlü bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Abduh ve Chowdhury (2012), 2004-2011 yılları arasındaki dönem için, Bangladeş üzerinde yapmış oldukları çalışmada, İslami bankaların sahip oldukları toplam mevduatlar ve bankacılık finansman değerleri ile ekonomik büyüme arasında, iki yönlü, uzun ve kısa dönemli, pozitif ve güçlü bir ilişki bulunduğunu belirtmişlerdir. Abduh ve Omar (2012), 2003-2010 yılları arasındaki çeyrek dönemlik veriler ile İslami bankacılığın, ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Endonezya için araştırdıkları çalışmalarında, bankacılık sektörünün sağladığı toplam finansman ile ekonomik büyüme arasında, hem uzun hem de kısa dönemde, çift yönlü, pozitif bir ilişki bulmuşlardır. Abduh, Brahim ve Omar (2012), Bahreyn ekonomisi için 2000-2010 yılları arasındaki dönemde, çeyrek frekanslık verileri kullanarak, İslami ve konvansiyonel bankaların, ekonomik büyüme ile olan ilişkisini incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre; katılım bankalarının toplam finansmanı ve toplam mevduatları ile ekonomik büyüme arasında, uzun dönemli, pozitif, kuvvetli ve çift yönlü bir ilişki bulunurken, kısa dönemde, değişkenler arasında ilişki yoktur. Yazdan ve Sadr (2012), İran ve Endonezya ekonomileri üzerinde, 2000-2010 yılları arasındaki, çeyrek dönemlik veriler ile yapmış oldukları araştırmada, katılım bankalarının sağladığı toplam finansman ile ekonomik büyüme arasında, hem uzun hem de kısa dönemde, çift yönlü, pozitif güçlü bir ilişki bulunduğunu belirtmişlerdir. Manap vd. (2012), Malezya için 1998-2012 yılları arasındaki çeyrek

dönemlik verilerle, katılım bankalarının toplam finansmanı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, nedensellik boyutuyla inceledikleri çalışmanın sonuçlarına göre, İslami finansın gelişmesi, ekonomik büyümenin güçlü bir Grenger nedeni iken, bu durumun tersi geçerli değildir.

Yusof ve Bahlous (2013) Bahreyn, Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Malezya ve Endonezya ülkeleri için 2000-2009 yılları arasındaki yıllık verileri kullanarak yapmış oldukları çalışmalarında, katılım bankalarının sunmuş olduğu toplam finansmanın, ekonomik büyümeye, kısa ve uzun dönem için, olumlu katkı sunduğunu belirtmişlerdir. Farahani ve Dastan (2013), Malezya, Endonezya, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Mısır, Kuveyt ve Katar ekonomilerinde, 2000-2010 yılları arasındaki çeyrek dönemlik veriler ile yapmış oldukları çalışmada, bankaların toplam finansmanı ile ekonomik büyüme arasında hem uzun dönemli hem de kısa dönemli, güçlü ve pozitif bir ilişki bulunduğunu belirtmişlerdir. Tabash ve Dhankar (2013), 1990-2008 yılları arasındaki dönem için, Bahreyn üzerinde yapmış oldukları çalışmada, katılım bankalarının özel sektöre sağladığı krediler ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde, pozitif ve güçlü bir ilişki bulunduğunu ve Grenger nedensellik testi sonuçlarına göre, değişkenler arasındaki pozitif ve güçlü ilişkinin çift yönlü olduğunu belirtmişlerdir.

Grassa ve Gazdar (2014), İslami ve konvansiyonel finansın gelişmesi ile ekonomik büyüme ilişkisini, GCC (Bahreyn, Suudi Arabistan, Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri) ülkeleri üzerinde 1996-2011 yılları arasındaki dönem için incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre, katılım bankalarının toplam mevduatları ve özel sektöre sundukları krediler, ekonomik büyümeye sebep olmaktadır. Al-Oqool, Okab ve Bashayreh (2014), Ürdün ekonomisi üzerinde 1980-2012 yılları arasındaki dönem için yaptıkları araştırmada, Ürdün'de faaliyet gösteren bankaların, toplam finansmanı ile ekonomik büyüme arasında, iki yönlü uzun dönem, Grenger nedensellik ilişkisi bulunduğunu, bunun yanında, ekonomik büyümeden, İslami bankaların toplam mevduatlarına doğru tek yönlü bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Ellahi ve Saghir (2014), 1980-2013 yılları arasında, Pakistan için yapmış oldukları çalışmada, katılım bankalarının kullandıkları kredileri ile ekonomik büyüme arasında, uzun dönemli pozitif bir ilişki bulunduğu, kısa dönemde, değişkenler arasında bir ilişki olmadığı rapor edilmiştir.

Majid ve Kassim (2015), Malezya üzerinde 1997-2009 yıllarını kapsayan dönem için yaptıkları araştırmalarında, İslami bankaların toplam mevduatları, toplam finansmanları ve Malezya'nın Dow Jones İslami Borsa Endeksi değişkenlerini kullanmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre, İslami finansın gelişmesinden ekonomik büyümeye doğru, tek yönlü ve uzun dönem nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Elhachemi ve Othman (2015), 1990-2010 yılları için İran üzerinde konuyu araştırdıkları çalışmada, İslami finansın aktivite ve büyüklük

olarak gelişmesi ile ekonomik büyüme arasında sadece uzun dönemli, iki yönlü ve pozitif bir ilişki bulunduğunu belirtmişlerdir. Sadraoui ve Hleli (2015), MENA bölgesi ülkeleri ve Malezya ile birlikte toplam 15 ülke üzerinde 1993-2004 dönemleri için yapmış oldukları çalışmada, katılım bankalarının özel sektöre sundukları krediler ile ekonomik büyüme arasında, önemli sayılabilecek pozitif bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Hachicha ve Amar (2015), Malezya üzerinde 2000-2011 yılları arasındaki dönem için yaptıkları çalışmada, İslami bankaların özel sektöre kullandıkları krediler/GSYH ve banka dışı İslami finansal araçlar tarafından sağlanan krediler ile ekonomik büyüme arasında, tek yönlü bir eşbütünleşme bulmuşlardır. Gheeraert ve Weill (2015), 2000-2005 yılları arasındaki dönem için seçtikleri 70 ülke üzerinde yaptıkları çalışmada, katılım bankalarının, özel sektöre kullanılan krediler/GSYH ve toplam mevduatlar/GSYH ile ekonomik verimlilik arasında, doğrusal olmayan, pozitif bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir.

Caporale ve Helmi (2016), yapmış oldukları araştırmalarında, bankacılık sistemi içerisinde İslami bankaların bulunduğu 7 ülke ve İslami bankaların bulunmadığı 7 ülkeyi karşılaştırmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre, bankacılık sistemi içerisinde İslami bankaların bulunduğu ülkelerde, özel sektöre sunulan krediler/GSYH ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli, finansman büyüme doğru, tek yönlü, nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Imam ve Kpodar (2016), 1990-2010 yılları arasındaki dönem için, 29'u İslam İşbirliği Teşkilatına üye, toplam 52 gelişmekte olan ülke üzerinde, 3'er yıllık verilerin ortalamalarını kullanarak, yaptıkları çalışmanın sonuçlarına göre, belirli bir finansal gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerde İslami finans, ekonomik büyümeyi destekler niteliktedir. Ayrıca geleneksel finansın yerini almaktan çok onun tamamlayıcısı konumundadır. Kassim (2016), Malezya üzerinde 1998-2013 yılları arasındaki dönem için yaptığı çalışmanın sonuçlarına göre, İslami bankaların mevduatları ile reel ekonomi (Sanayi Üretim Endeksi) arasında, kısa vadede önemli bir ilişki yokken, uzun dönemde ise değişkenler arasında güçlü ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca, İslami bankaların sağlamış olduğu finansman ile reel ekonomi arasında, hem uzun hem de kısa dönemde, pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Kalim, Mushtaq ve Arshed (2016), 2006-2013 yılları arasındaki dönemde, Pakistan üzerinde yapmış oldukları çalışmada, uzun dönem için, İslami finans ile ekonomik büyüme arasında, güçlü pozitif bir ilişki ve eşbütünleşme bulunduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca İslami bankacılık ürünlerinden icare ile büyüme arasında pozitif, murâbaha ve azalan müşâreke ile negatif ilişki vardır. Aynı zamanda İslami toplam finansman, brüt sabit sermaye oluşumu, azalan müşâreke ve icara, ekonomik büyümenin Grenger nedenidir. Zirek, Çelebi ve Hassan (2016), İslam İşbirliği Teşkilatına üye 14 ülke üzerinde 1999-2011 yılları arasındaki dönem için yapmış oldukları çalışmada, İslami bankaların mevduatları, varlıkları ve kullandıkları kredilerin, toplam bankacılık içindeki payının artmasının, ekonomik büyümenin, yükselmesine neden olduğunu belirtmişlerdir. İslam İşbirliği Teşkilatına üye ülkelere yönelik başka bir

çalışmada, Hafnida, Maamor ve Abdullah (2016), 1990-2012 arasındaki dönemdeki verileri kullanarak yaptıkları analizlerde, İslami bankaların özel sektöre sunmuş oldukları toplam finansman/GSYH ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu belirtmişlerdir. Ali ve Uddin (2016), Malezya için, 2006-2014 yılları arasındaki dönemi analiz ettikleri çalışmada, ekonomik büyümenin, İslami bankaların özel sektöre sağladığı finansmanı, pozitif anlamda geliştirdiğini rapor etmişlerdir. Rabaa ve Younes (2016), 2001-2011 yılları arasındaki dönem için, Bahreyn, Suudi Arabistan, Tunus, Büyük Britanya ve BAE ülkeleri üzerinde yapmış oldukları çalışmada, İslami bankaların, varlık getirisi (ROA), özkaynak getiri (ROE), toplam finansman içerisindeki mudârebe+müşâreke oranı, zekat/net varlıklar ve İslami kazançlar/toplam kazançları ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Daly ve Frikha (2016), yapmış oldukları çalışmada, Bahreyn, Mısır, Ürdün, Kuveyt, Pakistan, Katar, Suudi Arabistan, Sudan, Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri ülkelerinde faaliyet gösteren 54 katılım bankasının, 2005-2012 yılları arasındaki verilerini kullanmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre, İslami bankaların varlık getirisi (ROA), özkaynak getiri (ROE) ve şube sayısı ile ekonomik büyüme arasında, istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunurken, toplam mevduatlar, toplam yatırımlar, toplam gelir ve çalışan sayısı etkisizdir.

Jobarteh ve Ergec (2017), Türkiye’de 2005-2015 yılları arasındaki dönem için konuyu araştırdıkları çalışmada, İslami bankaların mevduatları ve hane halkı ve özel sektöre kullandırılan kredilerden, sanayi üretim endeksine doğru, tek yönlü bir nedensellik olduğunu belirtmişlerdir. Tabash ve Anagreh (2017), Birleşik Arap Emirlikleri üzerinde, 1990-2014 yılları arasındaki dönem için, yapmış oldukları çalışmada, İslami yatırımlardan, ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirtmişlerdir. Birleşik Arap Emirlikleri üzerinde 1990-2012 yılları için yapılan başka bir çalışmada ise, Zarrouk vd. (2017), hemen hemen aynı sonuçlara ulaşarak, ülkedeki İslami yatırımlardan, ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirtmişlerdir.

Boukhatem ve Moussa (2018), MENA bölgesinde bulunan 13 farklı ülke üzerinde yapmış oldukları çalışmada, İslami bankaların özel sektöre vermiş oldukları krediler/GSYH ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunduğunu belirtmişlerdir. Setiawan (2019), 2005-2016 yılları arasındaki dönem için, Endonezya üzerinde yapmış oldukları çalışmada, İslami ve konvansiyonel bankacılığın, büyüme ve istihdam oluşturma etkilerini araştırmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, İslami finansman, tüm sektörler için, büyümede önemli rol oynamaktadır. Jawad ve Christian (2019), 24 farklı ülke üzerinde 2004-2014 yılları arasındaki dönem için yapmış oldukları araştırmalarında, İslami bankaların toplam finansmanları ve toplam varlıkları ile ekonomik büyüme arasında, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Gazdar, Hassan, Safa ve Grassa (2019), Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, BAE

ve Katar ülkelerinde, 1996-2016 dönemi için yapmış oldukları çalışmalarında, petrol ticaret hadlerindeki volatilité ile büyüme arasındaki ilişkide, İslami finansın etkisini ölçmüşlerdir. Çalışmanı sonuçlarına göre İslami finansın gelişmesi (Derinlik (krediler) + Yoğunluk (varlık/toplam varlık)) ile (petrol ticaret hadlerindeki volatilité ile büyüme arasındaki ilişki) arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

Juhro, Narayan, Iyke ve Trisnanto (2020) Endonezya üzerinde, yapmış oldukları çalışmada, 1968-2018 yılları arasındaki dönemi kapsayan verilerle, İslami borsanın AR-GE yatırımları için fon oluşturma düzeyinin, toplam faktör verimliliği üzerinden, ekonomik büyümeye etkisini araştırmışlardır. Çalışmanın İslami finans açısından sonuçlarına göre, İslami borsa endeksi, toplam faktör verimliliğinin artmasında destekleyici bir rol üstlenerek, büyümeye katkı sunmaktadır. Mensi, Hammoudeh, Tiwari ve Al-Yahyaee (2020), Bahreyn, Kuveyt, Katar, Suudi Arabistan, BAE, Ürdün, Lübnan, Türkiye, Tunus, İran, Sudan, Bangladeş, Brunei, Malezya, Pakistan ve Endonezya ülkeleri üzerinde, 1994-2014 yılları arasındaki dönem için yapmış oldukları çalışmalarında, İslami bankaların varlık, mevduat ve finansmanları ile ekonomik büyüme arasında, doğrusal olmayan, pozitif bir ilişki bulunduğunu belirtmişlerdir.

Gani ve Bahari (2021), Malezya için 1998-2017 yılları arasında çeyrek dönemlik verileri kullanarak yapmış oldukları çalışmalarında, ARDL ve ECM modellerini kullanmışlardır. Analiz sonuçlarına göre İslami bankaların sunmuş olduğu finansman ve toplam mevduatları ile ekonomik büyüme arasında kısa dönemde anlamlı bir ilişki bulunmazken, uzun dönemde değişkenler arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Alafif ve Shaheen (2021), 1990-2015 arasındaki dönem için yıllık veriler ile Suudi Arabistan üzerinde yapmış oldukları araştırmada, ARDL modelini kullanmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre İslami bankaların toplam finansmanları ile GSYH, gayri safi sermaye oluşumu, doğrudan yabancı yatırımlar ve ticaret hacmi arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Sekmen (2021), Türkiye’de 2005-2018 yılları son çeyrekleri arasındaki dönem için, konvansiyonel ve katılım bankaları tarafından sunulan kredilerin, GSYH üzerindeki etkisini araştırdığı çalışmada, ARDL ve ECM modellerini kullanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre konvansiyonel ve katılım bankalarının kredilerindeki %1’lik bir genişleme, GSYH’yı sırasıyla 0,106 % ve 0,016 % oranında arttırmaktadır.

Yukarıdaki çalışmaların yanında İslami finans veya İslami bankacılık faaliyetleri ile ekonomik büyümeye arasında, ilişki olmadığını veya negatif bir ilişki olduğunu belirten çalışmalarda bulunmaktadır. Echchabi ve Azouzi (2013-2015), Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri üzerinde 2004-2011 yılları için yapmış oldukları iki farklı çalışmanın sonuçlarına göre, Kuveyt’te İslami bankacılığın sağladığı finansman ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemde negatif ve önemsiz bir ilişki bulunurken, kısa dönemde değişkenler arasında nedensellik

ilişkisi yoktur. Birleşik Arap Emirlikleri'nde ise bankaların toplam finansmanı ile ekonomik büyüme arasında hiçbir ilişki bulunmamaktadır. Afandi ve Amin (2019), Endonezya üzerinde 2013-2017 yılları arasındaki dönem için yapmış oldukları araştırmada, İslami bankaların işletme sermayesi, yatırım finansmanı ve tüketici finansmanı ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olmadığını belirtmişlerdir. Bozik, (2020) Türkiye üzerinde 2006-2017 yılları için yapmış olduğu çalışmada, katılım bankalarının toplam finansmanı ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi olmadığını belirtmiştir. Ledhem ve Mekidiche (2020), Malezya, Endonezya, Türkiye, Suudi Arabistan ve Brunei ülkeleri üzerinde 2014-2018 yılları arasındaki dönem için yapmış oldukları çalışmalarında, CAMELS olarak bilinen banka performans göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre İslami bankacılık performans göstergeleri ile ekonomik büyüme arasında özkaynak getiri (ROE) değişkeni hariç, anlamlı bir ilişki yoktur.

3. Model ve Veri Seti

Araştırma kapsamında denklem 1 ve 2'de yer alan iki farklı araştırma modelinin çözümlenmesi amaçlanmaktadır.³

$$\begin{aligned} \text{Log(RGDP)}_{it} = & \alpha_{it} + \beta_{1i}\text{LR}_{it} + \beta_{2i}\log(\text{GSSO})_{it} + \beta_{3i}\text{ROA}_{it} + \beta_{4i}\text{SBE}_{it} \\ & + \beta_{5i}\text{CAR}_{it} + \beta_{6i}\text{LABOR}_{it} + \varepsilon_{it} \end{aligned} \quad (1)$$

$$\text{Log(RGDP)}_{it} = \alpha_{it} + \beta_{1i}\text{ROE}_{it} + \beta_{2i}\text{CA}_{it} + \beta_{3i}\text{LBRK}_{it} + \beta_{4i}\text{FNS}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Modellerde yer alan α sabit parametreleri, ε model hata terimlerini, β_i bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini ifade eden parametreleri ($i=1, 2, 3, 4, 5, 6$), i alt indisi panelin birim (ülke), t alt indisi ise panelin zaman (yıl) boyutunu ifade etmektedir. Modellerde yer alan değişkenlere ait tanımlar ise tablo 1'deki gibidir.

³Araştırma modelinin ifadesi amacıyla gösterilen panel veri modelinde tüm parametreler için birim ve zaman etkilerinin gösterilmesi tercih edilmiştir. Analiz aşamasında birim ve zaman etkileri için yapılacak spesifikasyon testleri sonucunda birim ve zaman etkilerinin durumuna karar verilecektir.

Tablo 1: Değişken Tanımları

Değişken	Tanım	Kaynak
Log(RGDP)	Logaritmik Kişi Başı Reel GSYH	World Bank
LR	Likit Varlıklar /Toplam Varlık Oranı	İFSB ⁴
ROA	Net Getiri /Toplam Varlık Oranı	İFSB
ROE	Öz Kaynak/ Net Getiri Oranı	İFSB
SBE	Şube Sayısı	İFSB
CAR	Toplam Yasal Sermaye /Riskli Varlıklar Oranı	İFSB
CA	Toplam Varlıklar/ Sermaye Oranı	İFSB
FNS	Brüt Gelir Getirmeyen Finansman/Toplam Finansman	İFSB
LBRK	İş Gücüne Katılım Oranı	World Bank
LABOR	15 Yaş Üstü Nüfusta İş Gücüne Katılım Oranı	World Bank
Log(GSSO)	Logaritmik Reel Gayri Safi Sermaye Oluşumu	World Bank

Kaynak: https://www.ifsb.org/psifi_03.php (Erişim Tarihi: 12.11.2020),
<https://data.worldbank.org/country> (Erişim Tarihi: 17.11.2020)

Araştırma verilerinden İslami banka parametreleri, Islamic Financial Board tarafından derlenen verilerden elde edilmiştir. İslami bankalarla ilgili veri düzenlemesi konusunda dünyada ilk ve en kapsamlı veri sağlayıcılarından olan bu kurum, 2013'ün 4. çeyreğinden itibaren İslami banka verilerini düzenleyip paylaşmaktadır.

Araştırmada BAE, Kuveyt, Umman, Bahreyn, Türkiye, Malezya, Endonezya, Pakistan, Sudan, Mısır ve Ürdün ülkelerine ait veriler 2013-2018 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Islamic Financial Board, ülkelere ait verileri çeyreklik dönemler halinde sunmaktadır. Yapılan çalışmada, 2013-2018 yılları arasındaki dönem için, her yılın son çeyrek değerleri dikkate alınarak veri seti hazırlanmıştır. Islamic Financial Services Board'ın araştırmada kullanılan İslami bankalara ilişkin değişkenleri, kategorize ettiği üst başlıklar şu şekildedir. LR-Likidite, ROA ve ROE-Kazanç, CAR-Sermaye Yeterliliği, CA-Kaldıraç, FNS-Varlık Kalitesi (FNS'nin azalması varlık kalitesini yükseltmektedir (Sahut ve Mili, 2011 s.142).). Araştırmada, verisi bulunan en fazla ülke ve değişken grubu analize dâhil edilmiştir. Literatürde CAMEL veya CAMELS olarak bilinen banka performans göstergelerine ilişkin veriler, araştırma ülkeleri katılım bankaları için, tam olarak bulunamaması sebebiyle, seçilen parametreler üzerinden modellenmiştir.

Ülke ekonomilerinin ve İslami finansın, toplam finans sektörü içerisindeki payının, analiz edilen ülkelere, birbirinden oldukça farklı olması sebebiyle, analizlerde oransal değişkenler tercih edilmiştir. Çalışmada her iki model için

⁴ Islamic Financial Services Board

ekonomik büyümeyi temsil eden değişken, logaritmik kişi başına düşen reel GSYH (logRGDP) olurken, birinci modele eklenen kontrol değişkeleri, logaritmik Reel Gayri Safi Sermaye Oluşumu (logGSSO) ve 15 yaş üzeri nüfusta iş gücene katılım oranıdır (LABOR). İkinci modele eklenen kontrol değişkeni ise, toplam işgücüne katılım oranıdır (LBRK). Literatürde, iş gücü değişkenine Hachicha ve Amar (2015) ve Gheeraert ve Weill (2015) çalışmalarında da yer verilmiştir. Aynı şekilde, Gayri Safi Sermaye Oluşumu değişkeninin, araştırma konusuna ilişkin literatürde kullanımı oldukça yaygındır (Furqani ve Mulyany, 2009; Abduh ve Omar, 2012; Farahani ve Dastan, 2013; Yusof ve Bahlous, 2013; Echchabi ve Azouzi, 2015; Kassim, 2016; Ledhem ve Mekidiche, 2020). Kişi başına düşen GSYH ve İş Gücü değişkenlerine ilişkin veriler, Dünya Bankası Ülke verileri (World Bank Country Report) veri setinden elde edilmiş ve GSYH değişkenine ilişkin değerler, USD olarak alınmıştır.

4. Metodoloji ve Bulgular

Araştırmada yer alan tüm değişkenlere ait gözlemler, 2013 ile 2018 yılları arasında, eksiksiz olarak toplanmış ve dengeli panel veri setleri oluşturulmuştur. Araştırmanın kapsadığı zaman boyutu göz önünde alındığında, 6 adet gözlem içerdiği görülmektedir. Bu derece az gözlem içeren zaman boyutuna sahip panel veri setleri için, literatürde mikro panel tanımlanması yapıldığı görülmekte ve panel veri ekonometrisinde, zaman boyutunda ortaya çıkabilecek durağan dışılıktan kaynaklı, sahte regresyon tehlikesi olmadığı bilinmektedir (Baltağı, 2005, s. 237-238). Bu sebep ile panel veri modellerinin çözümlenmeleri sırasında, durağanlığı tespit etme amacıyla birim kök testleri yapılmamıştır.

4.1. Panel Veri Tahmincileri Arasında Seçim Yapmak İçin Uygulanan Testler

Panel veri tahmincileri arasında seçim yapmak için ilk aşamada, birim etkinin varlığı sınanmaktadır. Birim etkisinin testi, Breusch ve Pagan (1980) Lagrange çarpanı yaklaşımı ile incelenmiştir. Breusch ve Pagan (1980) bireysel heterojenliği, bir başka ifade ile havuzlanmış en küçük kareler yönteminin uygun olup olmadığını, sınamaktadır. Test için sıfır hipotezi şu şekildedir;

H_0 : Birim etki varyansı sıfırdır. ($\sigma_u^2 = 0$)

Breusch-Pagan LM istatistiği denklem 3'deki gibi hesaplanmaktadır.

$$LM = \frac{NT}{2(T-1)} \left[\frac{\sum_{i=1}^N (\sum_{t=1}^T u_{it})^2}{\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T u_{it}^2} - 1 \right]^2 \quad (3)$$

Hesaplanan test istatistiği 1 serbestlik derecesinde Ki-Kare (χ^2) dağılımına uymaktadır. LM istatistiği ile χ^2 tablosunun karşılaştırılması sonucu H_0 hipotezi reddedilemezse, birim etkinin olmadığı, dolayısıyla klasik havuzlanmış en küçük kareler yönteminin uygun olduğu, söylenebilir. Aksi durumda, birim etkisinin

varlığı sonucuna ulaşılır ki, bu bulgu da, birim etkisinin türünün belirlenmesini gerekli kılar (Breusch ve Pagan, 1980).

Tablo 2: Birim Etkisini Sınayan Breusch-Pagan Lagrange Testi Bulguları

	Model 1		Model 2		
	σ_u^2	σ_u	σ_u^2	σ_u	
Log(RGDP)	1.422	1.192	Log(RGDP)	1.422	1.192
ϵ	0.002	0.042	ϵ	0.003	0.059
μ	0.066	0.256	μ	1.677	1.295
	$\chi^2(01)=104.29^{***}$	Sig.=0.000	$\chi^2(01)=131.69^{***}$	Sig.=0.000	

***(%1) anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezinin reddedildiğini ifade eder, χ^2 : Ki-Kare test istatistiği, (parantez içi test serbestlik derecesini içerir.) σ_u^2 : Birim Etki Varyansı, $\sqrt{\sigma_u^2} = \sigma_u$: Standart Hata, ϵ : Hata Terimi, μ : Birim Etkisi

Tabloda bağımlı değişken Log(RGDP)'ye ait varyans ve standart hatalar ile modellere ait hata terimi ve birim etki varyans ve standart hataları ile Breusch-Pagan testi, Ki-Kare test istatistikleri ve anlamlılık değerleri (Sig.) görülmektedir. Her iki model için, birim etkisinin sıfır olduğu yönündeki sıfır hipotezinin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiği görülmektedir. ($\chi^2(01)=97.27 > \chi_{0.01}^2(01)$), sig.<0.01). Modeller için birim etkisinin olduğu yönündeki alternatif hipotezlerin kabul edilmesi gerektiği, söylenebilir. Breusch-Pagan (1980) yaklaşımı çerçevesinde, birim etkiyi hesaba katmayan klasik havuzlanmış en küçük kareler yönteminin, uygun olmadığı modellerin birim etkisinin türüne göre sabit veya tesadüfi etkiler yöntemleri ile tahmin edilmesi gerektiği görülmüştür.

Birim etkisinin türüne karar vermek amacıyla, Hausman (1978) yaklaşımından faydalanılmıştır. Hausman (1978) testi, sabit etki ve tesadüfi etki modellerinde yer alan birim etki ile bağımsız değişken arasındaki korelasyon ile ilgili, varsayım kısıtlamasından yola çıkmaktadır. Buna göre bağımsız değişken ile birim etki arasında, korelasyon olmaması durumunda, her iki tahminci de tutarlıdır. Fakat tesadüfi etkiler tahmincisi daha etkindir. Diğer yandan, bağımsız değişken ile birim etki arasında, korelasyon olması durumunda ise tesadüfi etkiler tahmincisi sapmalıdır. Hausman test istatistiği için, H istatistiği denklem 4'deki gibi sabit ve tesadüfi etkiler tahmincileri arasındaki farktan yararlanılarak elde edilmektedir.

$$H = (\hat{\beta}_{SE} - \hat{\beta}_{TE})' [A \text{Var}(\hat{\beta}_{SE}) - A \text{Var}(\hat{\beta}_{TE})] (\hat{\beta}_{SE} - \hat{\beta}_{TE}) \quad (4)$$

Denklemden SE alt indisi, sabit etkiler tahmincisini, TE alt indisi, tesadüfi etkiler tahmincisini, $A \text{Var}(\hat{\beta}_{SE})$ ve $A \text{Var}(\hat{\beta}_{TE})$ ise, sabit ve tesadüfi etkiler modellerinden elde edilen, asimptotik varyans ve kovaryans matrislerini ifade

etmektedir. Hausman testi, değişken sayısı serbestlik derecesi ile Ki-Kare (χ^2) dağılımına uymaktadır. Hesaplanan test istatistiği ile χ^2 tablosunun karşılaştırılması sonucu, temel hipotezin kabul edilmesi durumunda, tesadüfi etkiler modeli, reddedilmesi durumunda ise sabit etkiler modelinin kullanılması uygun olacaktır (Hausman, 1978). Hausman testi istatistikleri tablo 3'deki gibidir.

Tablo 3: Birim Etki Türünü Sınayan Hausman Test İstatistikleri

Değişken	Model 1				Değişken	Model 2			
	SE(b)	TE(B)	Fark (b-B)	S.H		SE(b)	TE(B)	Fark (b-B)	S.H
LR	0.238	0.391	-0.153	0.098	ROE	-0.064	-0.064	0.000	0.016
Log(RGSSO)	0.373	0.576	-0.203	0.006	CA	-0.063	-0.072	0.009	0.031
ROA	0.805	-0.654	1.459	0.755	FNS	-3.631	-3.630	-0.001	0.131
SBE	0.001	0.001	0.000	0.000	LBRK	0.024	0.023	0.001	0.004
CAR	-0.221	-0.404	0.183	0.082					
LABOR	-0.003	0.003	-0.006	0.000					
$\chi^2(06)=1731.83^{***}$ Sig.=0.000					$\chi^2(04)=0.08$ Sig =0.991				

χ^2 :Ki-Kare test istatistiği, (parantez içi test serbestlik derecesini içerir.) b: Sabit Etkiler Tahmincisi, B: Tesadüfi Etkiler Tahmincisi, (b-B) Tahminciler arasındaki fark, S.H: Standart Hata

Tablo incelendiğinde, modellerin sabit etkiler ve tesadüfi etkiler tahmincileri, tahminler arasındaki farklar ve standart hataların raporlandığı görülür. Model 1 için hesaplanan Hausman test istatistiğine göre, %1 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiği görülmektedir. ($\chi^2(06)=1731.83 > \chi^2_{0.01}(06)$), sig.< 0.01). Model 2 için ise hesaplanan test istatistiğinin, %10 anlamlılık düzeyinde dahi H_0 hipotezini reddetmek için küçük olduğu görülmektedir. ($\chi^2(04)=0.08 < \chi^2_{0.10}(04)$), sig.>0.10). Bu durumda model 1 için sabit etkiler, model 2 için tesadüfi etkiler tahmincilerinin etkin olduğu söylenebilir.

4.2.Modellere İlişkin Varsayım Testleri

Bilindiği gibi, kurulan modellerin yatay kesit bağımlılığı (Birimler Arası Korelasyon), değişen varyans (Heteroskedastisite) ve otokorelasyon gibi sorunlar içermesi, tahmincilerin sapmalı sonuçlar vermesine sebep olmaktadır. Ayrıca bazı durumlarda, varsayım testleri tahminci türüne göre farklılık göstermektedir. Araştırma modellerinden model 1 için, belirlenen etkin tahmin yöntemi sabit etkiler iken, model 2 için tesadüfi etkiler modelinin etkin olduğu görülmüştür. Her iki model için, birimler arası korelasyonun varlığı, Pesaran (2004) ve Freidman(1937) testleri ile incelenmiş ve sonuçlar tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Bulguları

Model	Pesaran Test		Friedman Test	
	$\chi^2(55)$	Sig.	$\chi^2(5)$	Sig.
Model 1	1.828*	0.068	10.325	0.413
Model 2	6.023***	0.000	22.740***	0.012

***(%1), **(%5) anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezinin reddedildiğini ifade eder, χ^2 :Ki-Kare test istatistiği, (parantez içi test serbestlik derecesini içerir.)

Tablo incelendiğinde; Model 1 için Pesaran Testi bulgularına göre %10, anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığının saptandığı ($\chi^2(55) > \chi^2_{Tablo}$, sig.<0.10), Freidman test istatistiğine göre ise %10, anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığının görülmediği ($\chi^2(5) < \chi^2_{Tablo}$, sig.>0.10) söylenebilir. Bu durumda, model için yatay kesit bağımlılığı düzeltilmesi yapmanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

Model 2 için ise Pesaran testi bulgularına göre ($\chi^2(55) > \chi^2_{Tablo}$, sig.<0.01) %1 anlamlılık düzeyinde, Friedman testi bulgularına göre ise ($\chi^2(5) > \chi^2_{Tablo}$, sig.<0.05) %5 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığı görülmektedir.

Her iki model için, yatay kesit bağımlılığını dikkate alan (Cluster) tahmincilerin kullanılması gerektiği, görülmektedir.

Model 1 sabit etkiler modeli için, önerilen diğer varsayım sınama testleri şu şekildedir; Otokorelasyonsuzluk varsayımı için Baltagi ve Wu'nun (1999) Yerel En İyi Değişmez Testi ve Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın (1982) Durbin Watson Testi. (Baltagi ve Wu, 1999; Bhargava, Franzini ve Narendranathan, 1982). Sabit varyans varsayımı için ise Değiştirilmiş Wald Testi önerilmektedir (Greene, 2000). Model 1 için otokorelasyon testi sonuçları tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5: Model 1 İçin Otokorelasyon Testi Bulguları

Test	Test İstatistiği
Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin Watson Testi	0.836
Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmezlik Testi	1.417

Tablo incelendiğinde, her iki test istatistiğinin de 2'den oldukça küçük oldukları görülmektedir. Bu durumda model 1'de otokorelasyon sorununun olduğu söylenebilir.

Model 1 sabit etkiler modelinde, Heteroskedastisite (değişen varyans) sorununun tespiti için, Değiştirilmiş Wald testi uygulanmıştır. Model 1 için değiştirilmiş Wald testi bulguları tablo 6'daki gibidir.

Tablo 6: Model 1 İçin Heteroskedastisite (Değişen Varyans) Testi Bulguları

Model	Değiştirilmiş Wald Testi	
	$\chi^2(11)$	Sig.
Model 1	11107.18***	0.0000

***(%1) anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezinin reddedildiğini ifade eder, χ^2 :Ki-Kare test istatistiği, (parantez içi test serbestlik derecesini içerir.)

Tablo incelendiğinde, Değiştirilmiş Wald Testi bulgularına göre model 1'de %1 anlamlılık düzeyinde değişen varyans sorunu olduğu görülmektedir. ($\chi^2(11) > \chi^2_{Tablo}$, sig.<0.01). Modelin dirençli (Robust) standart hatalar ile tahmini etkinlik kaybını önleyecektir.

Model 2 tesadüfi etkiler modeli için, önerilen diğer varsayım sınamaları şu şekildedir; Otokorelasyonsuzluk varsayımı için Lagrange (LM) ve Düzeltmiş Lagrange çarpanı (ALM) testleri önerilmektedir (Breusch ve Pagan, 1980). Sabit varyans varsayımı için ise, Levene, Brown ve Forsythe (1974) testi önerilmektedir. (Brown ve Forsythe, 1974). Model 2 için otokorelasyon testi sonuçları, tablo 7'te sunulmuştur.

Tablo 7: Model 2 İçin Otokorelasyon Testi Bulguları

Model	LM (Lambda=0)		ALM (Lambda=0)		Birleşik Test (Var(u)=0, Lamda=0)	
	$\chi^2(01)$	Sig.	$\chi^2(01)$	Sig.	$\chi^2(02)$	Sig.
Model 2	131.69***	0.000	11.48***	0.000	136.85***	0.000

***(%1) anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezinin reddedildiğini ifade eder, χ^2 : Ki-Kare test istatistiği, (parantez içi test serbestlik derecesini içerir.)

Tablo incelendiğinde, model 2'de otokorelasyonun sıfır olduğu yönündeki temel hipotezlerin, %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiği görülür. ($\chi^2 > \chi^2_{Tablo}$, sig.<0.01). Daha açık bir ifade ile, LM ve ALM testi bulgularına göre modelde hata terimleri arasındaki korelasyon, sıfırdan farklıdır. Model 2 için otokorelasyona karşı dirençli, standart hataların kullanılması, tahmin edilen parametrelerde etkinliği arttıracaktır.

Model 2'ye ilişkin olarak, Heteroskedastisite (Değişen Varyans) sorununun tespiti için, Levene, Brown ve Forsythe (1974) testi uygulanmıştır. Test sonuçları tablo 8'deki gibidir.

Tablo 8: Model 2 İçin Heteroskedastisite (Değişen Varyans) Testi Bulguları

Model	W0		W50		W10	
	F(10, 55)	Sig.	F(10, 55)	Sig.	F(10, 55)	Sig.
Model 2	2.222**	0.029	1.769*	0.088	2.222**	0.029

**(%5) anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezinin reddedildiğini ifade eder, F:F test istatistiği, (parantez içi test serbestlik derecesini içerir.)

Tablo incelendiğinde, Levene, Brown ve Forsythe değişen varyans testi için, birimlerin varyansları eşittir, şeklindeki temel hipotezin, reddedildiği görülmektedir. ($F(10, 55) < F_{Tab}$, $sig < 0.05$). Daha açık bir ifade ile model 2'de de değişen varyans sorunun olduğu söylenebilir.

4.3. Model Tahminleri

Varsayım sınamamaları sonucunda, test edilen her iki modelde de, değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı tespit edildiğinden, modeller Arellano, Froot ve Rogers dirençli standart hatalar, ile tahmin edilmiştir. Modellerin tahmininde, yatay kesit bağımlılığı, değişen varyans ve otokorelasyon sorunu varlığında, etkin tahminler yapmaya imkan sağlayan, dirençli standart hatalar yöntemlerinden faydalanarak, standart hataların, söz konusu varsayım sapmalarına dirençli hale getirilmesi sağlanmıştır. Bu sayede, tahmin edilen modellerdeki parametreler değişmez iken, standart hata ve dolayısıyla katsayı anlamlılık değerleri, varsayım sapmalarına rağmen, etkin ve tutarlı olmaktadır (Gujarati, 1995, s. 381-389).

Arellano (1987), Froot (1989) ve Rogers (1993) tarafından geliştirilmiş ve kalıntıların bağımsız dağılımlı olma varsayımının esnekleştirildiği dirençli standart hatalar, denklem 5'deki gibi tahmin edilmektedir.

$$Vst(\hat{\beta}) = \frac{N-1}{N-k} \frac{M}{M-1} (X'X)^{-1} \left(\sum_{i=1}^N X_i' \hat{\mu}_i \hat{\mu}_i' X_i \right) (X'X)^{-1} \quad (5)$$

Denklem 5'de yer alan M küme sayısı, N kümedeki birim sayısı, $\hat{\mu}_i$ ve j kümedeki i, kalıntılardır (Arellano, 1987; Froot, 1989; Roger, 1993).

Model 1 ve 2 için, otokorelasyon ve değişen varyansa dirençli (Robust) ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan (Cluster), Arellano, Froot ve Rogers dirençli standart hatalar ile tahmin edilen, sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modellerine ilişkin bulgular tablo 9'daki gibidir.

Tablo 9: Model Tahmin Bulguları

Model 1: Sabit Etkiler Modeli					Model 2: Tesadüfi Etkiler Modeli				
Değişken	β	S.H ^{CR}	z	Sig.	Değişken	β	S.H ^{CR}	z	Sig.
LR	0.238	0.203	1.17	0.268	ROE	-0.064	0.046	-1.37	0.169
Log(RGSSO)	0.374	0.077	4.85***	0.001	CA	-0.072	0.129	-0.056	0.577
ROA	0.805	1.144	0.70	0.497	FNS	-3.629	0.734	-4.94***	0.000
SBE	0.001	0.000	2.30**	0.044	LRBKS	0.023	0.018	1.27	0.204
CAR	-0.221	0.195	-1.13	0.284	Sabit	24.643	1.104	22.31***	0.000
LABOR	-0.003	0.017	-0.17	0.871					
Sabit	16.727	2.634	6.35***	0.000					

Tamsal Testler								
F Testi	F(6, 10)=73.46***			Sig.=0.000	Wald Testi	$\chi^2(04)=119.72***$		Sig.=0.000
Gözlem	N=11	T=6	N*T=66	Gözlem	N=11	T=6	N*T=66	
R ²	Birimler İçi		R ² =0.695	R ²	Birimler İçi		R ² =0.392	
	Birimler Arası		R ² =0.911		Birimler Arası		R ² =0.058	
	Genel		R ² =0.908		Genel		R ² =0.059	

***(%1), **(%5),*(%10) anlamlılık düzeyinde anlamlılığı simgeler, χ^2 : Ki-Kare test istatistiği, (Parantez içi test serbestlik derecesini içerir.) CR üst imi dirençli standart hataları simgeler.(Cluster ve Robust; Arellano, Froot ve Rogers)

Tablo 9 incelendiğinde, model 1'in (F(6, 10)= 73.46, sig.<0.01) ve model 2'nin ($\chi^2(04)=119.72$, sig.<0.01) %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve bütünsel modeller olduğu görülmektedir.

Model 1 determinasyon katsayıları incelendiğinde, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişimleri yaklaşık olarak birimler içi %69, birimler arası %91, genelde ise %90 oranında açıklayabildiği görülmektedir.

Model 1'de tahmin edilen parametreler incelendiğinde;

LR değişkeninin, Log(RGDP) değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin, saptanmadığı görülmektedir. ($\beta=0.238$, sig.>0.10).

Log(RGSSO) değişkeninin, Log(RGDP) değişkeni üzerinde %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisinin saptandığı görülmektedir. ($\beta_1=0.374$, sig.<0.01). Daha açık bir ifade ile, ele alınan ülkeler için, ele alınan zaman dönemi boyunca, RGSSO'daki artışların Log(RGDP) üzerinde artışa sebep olduğu, azalışların ise azalışa sebep olduğu söylenebilir.

ROA değişkeninin, Log(RGDP) değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin saptanmadığı görülmektedir. ($\beta=0.805$, sig.>0.10).

SBE değişkeninin Log(RGDP) değişkeni üzerinde %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisinin saptandığı görülmektedir. ($\beta_1=0.001$, sig.<0.05). Daha açık bir ifade ile ele alınan ülkeler için, ele alınan zaman dönemi boyunca, SBE'deki artışların, Log(RGDP) üzerinde artışa sebep olduğu, azalışların ise azalışa sebep olduğu söylenebilir.

CAR değişkeninin, Log(RGDP) değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin saptanmadığı görülmektedir. ($\beta=-0.221$, sig.>0.10).

LABOR değişkeninin Log(RGDP) değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin saptanmadığı görülmektedir. ($\beta=-0.003$, sig.>0.10).

Model 2 determinasyon katsayıları incelendiğinde, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişimleri, yaklaşık olarak birimler içi %4, birimler arası %6, genelde ise %6 oranında açıklayabildiği görülmektedir.

Model 2'de tahmin edilen parametreler incelendiğinde;

LR değişkeninin, Log(RGDP) değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin saptanmadığı görülmektedir. ($\beta=0.238$, sig.>0.10).

ROE değişkeninin, Log(RGDP) değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin saptanmadığı görülmektedir. ($\beta=-0.064$, sig.>0.10).

CA değişkeninin, Log(RGDP) değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin saptanmadığı görülmektedir. ($\beta=-0.072$, sig.>0.10).

FNS değişkeninin, Log(RGDP) değişkeni üzerinde %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkisinin saptandığı görülmektedir. ($\beta=3.629$, sig.<0.01). Daha açık bir ifade ile, ele alınan ülkeler için, ele alınan zaman dönemi boyunca, FNS'deki artışların, Log(RGDP) üzerinde azalışa sebep olduğu, azalışların ise artışa sebep olduğu söylenebilir.

LBRBKS değişkeninin Log(RGDP) değişkeni üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin saptanmadığı görülmektedir. ($\beta=-0.072$, sig.>0.10).

Her iki model için de hata terimlerinin %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir. ($\alpha>0$, sig.<0.01).

5. Sonuç

BAE, Kuveyt, Umman, Bahreyn, Türkiye, Malezya, Endonezya, Pakistan, Sudan, Mısır ve Ürdün ülkelerinde faaliyet gösteren, tüm katılım bankalarının seçilmiş performans göstergeleri ile ekonomik büyüme ilişkisini incelemek amacıyla yapılan bu araştırma, 2013-2018 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Çalışmada öncelikle, panel veri tahmincileri arasında seçim yapmak amacıyla, birim etkinin varlığı sınanmıştır. Kurulan modellerde, birim etkisinin varlığı tespit edilmiş olup, birim etkisinin türüne karar vermek amacıyla Hausman (1978) yaklaşımından faydalanılmıştır. Tahminciler arasında seçim yapmak için yapılan testler sonucunda, Model 1 için sabit etkilerin, Model 2 için tesadüfi etkilerin, daha tutarlı sonuç vereceği tespit edilmiştir. Daha sonra, her iki modele ilişkin varsayım testleri yapılmış ve modellerin her ikisinin de, yatay kesit bağımlılığı, otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarını içerdiği tespit edilmiştir. Varsayım testleri sonucunda ortaya çıkan sorunların, tahmin sonuçlarında sapmalara sebep olmaması için, her iki model, otokorelasyon ve değişen varyansa dirençli (Robust) ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan (Cluster), Arellano, Froot ve Rogers dirençli standart hatalar tahmincisi ile test edilmiştir.

Model 1'in sonuçlarına göre, katılım bankalarına ilişkin değişkenlerden Likit Varlıklar /Toplam Varlık Oranı (LR), Toplam Yasal Sermaye /Riskli Varlıklar Oranı (CAR) ve Net Getiri /Toplam Varlık Oranı (ROA) ile ekonomik büyüme arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişkisi bulunamamıştır. Sonuçlar Ledhem ve Mekidiche (2020) ile paralellik göstermektedir. Modeldeki katılım bankalarına ilişkin bir diğer değişken olan şube sayısı (SBE) ile ekonomik büyüme arasında Daly ve Frikha'nın da (2016) belirttiği gibi, istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Modeldeki kontrol değişkenlerinden reel gayri safi sermaye oluşumu, yaygın olarak bilindiği ve literatürde bir fikir birliği bulunduğu üzere ekonomik büyüme ile istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki içeresindedir. Modeldeki bir diğer kontrol değişkeni olan 15 yaş üstü nüfusta iş gücüne katılım oranı (LBRK) ile ekonomik büyüme arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişkisi bulunamamıştır. Model 1'in sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, katılım bankalarının şube sayısındaki artış, kişi başına düşen GSYH'yı arttırmaktadır. Katılım bankalarının şube sayısını arttırması, ekonomik büyümeyi iki şekilde destekleyebilmektedir. Bunlardan birincisi, şube sayısındaki artış, aynı zamanda istihdamın artışı anlamı da taşımaktadır. İkincisi ise, şube sayısının artması ekonomiye daha fazla finansmanın sunulmasına sebep olmaktadır. Model 1'in sonuçları incelendiğinde, iş gücüne katılımın ekonomik büyümeyi desteklemediği görülmektedir. Bu sonuca göre katılım bankalarının şube sayısındaki artış, istihdamı arttırsa bile bu istihdam artışı, ekonomik büyümeyi destekler nitelikte değildir. Katılım bankalarının ekonomiye sundukları finansmana ilişkin değerlendirme yapabilmek için, Model 2'nin incelenesinde fayda vardır. Çünkü katılım bankalarının sunmuş oldukları toplam finansman değişkeni, model 2'de analize dahil edilmiştir. Model 2'nin sonuçlarına göre, katılım bankalarına ilişkin

değişkenlerden, Öz Kaynak/ Net Getiri Oranı (ROE) ve Toplam Varlıklar/ Sermaye Oranı (CA) değişkenleri ile ekonomik büyüme arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişkisi bulunamamıştır. Literatürdeki çalışmalardan bazıları ROE değişkeninin ekonomik büyümeye katkı sunduğunu rapor etmişlerdir (Rabaa ve Younes, 2016; Daly ve Frikha, 2016; Ledhem ve Mekidiche, 2020) çalışmamız ROE değişkeni bağlamında, belirtilen çalışmalardan ayrılmaktadır. Model 2’de bulunan katılım bankalarına ilişkin bir diğer değişken, Brüt Gelir Getirmeyen Finansman/Toplam Finansman (FNS) ile ekonomik büyüme arasında istatistiki olarak anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmaktadır. Yani FNS’de meydana gelen bir artış, reel kişi başına düşen GSYH’yı azalttığı gibi, FNS’deki azalışta, reel kişi başına düşen GSYH’yı arttırmaktadır. Bu sonuç şunu da göstermektedir. Gelir getirmeyen finansman sabitken, katılım bankalarının sunmuş oldukları toplam finansman arttıkça, FNS azalmakta ve GSYH artmaktadır. Bu bağlamda araştırmamızın sonuçları, katılım bankalarının sunmuş oldukları toplam finansman ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen ve değişkenler arasında, pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu belirten uluslararası birçok çalışmayla, paralellik göstermektedir. (Furqani ve Mulyany, 2009; Abduh ve Chowdhury, 2012; Abduh ve Omar, 2012; Yazdan ve Sadr, 2012; Yusof ve Bahlous, 2013; Grassa ve Gazdar, 2014; Sadraoui ve Hleli, 2015; Gheeraert ve Weill, 2015, Boukhatem ve Moussa, 2018; Jawad ve Christian 2019). Katılım bankalarının gelir getirmeyen finansmanları, kendi bilançolarını bozduğu gibi FNS’nin yükselmesine ve reel kişi başına düşen GSYH’nın azalmasına sebep olmaktadır. Buradan hareketle, katılım bankalarının gelir getirmeyen finansmanlarını düşük seviyede tutmaları ve bu kalemi azaltmaları büyüme için gereklidir. FNS ile büyüme arasındaki negatif ilişki ve yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, katılım bankalarının finans sektörü içerisindeki yeri ve önemi araştırma yapılan ülkeler açısından, büyümeyi etkileyebilecek düzeydedir. Ayrıca Model 2’deki kontrol değişkeni olan toplam işgücüne katılım oranı (LABOR) ile ekonomik büyüme arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. İş gücüne katılım oranı, farklı formlarda her iki modelde ayrı ayrı değerlendirilmiş ve aynı sonuca ulaşılmıştır. Buradan hareketle katılım bankalarının şube sayısındaki artışın sadece finansman artışı yoluyla, ekonomik büyümeyi desteklediği düşünülmektedir.

Son olarak, toplam finansman artışının, katılım bankalarının şube sayısındaki artışın ve sermaye oluşumunun büyümeyi pozitif anlamda etkilediği ve iş gücüne katılım oranının etkisiz olduğu, araştırma ülkeleri için şu yorum yapılabilir. Bu ülkeler, ekonomiye sermaye enjekte edilmesi ile büyüyebilen, emek faktör verimliliğinin düşük olduğu ve emeğin katma değeri yüksek üretimi gerçekleştiremediği bir yapısal durumla karşı karşıyadırlar. Katılım bankalarının veya İslami finansa ait diğer finansal enstrümanların, sermaye oluşumu, imalatın katma değeri ve faktör verimliliği, üzerindeki etkisini araştıran, yeni çalışmaların yapılması ile birlikte İslami finans ve ekonomik büyüme ilişkisi daha net bir şekilde ortaya konabilecektir.

Kaynakça

- Abduh, M. ve Chowdhury N. T. (2012). Does Islamic banking matter for economic growth in Bangladesh? *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 8(3), 104-113.
- Abduh, M. ve Omar, M. A. (2012). Islamic banking and economic growth: the Indonesian experience. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 5(1), 35-47.
- Abduh, M., Brahim, S. ve Omar, M. A. (2012). A study on finance-growth nexus in dual financial system countries: evidence from Bahrain. *World Applied Sciences Journal*, 20 (8), 1166-1174.
- Afandi, M. A. ve Amin, M. (2019). Islamic bank financing and its effects on economic growth: a cross province analysis. *Jurnal Ilmu Ekonomi*, 8 (2), 243-250.
- Akın, F. ve Ece, N. (2010). İslami finans sistemi içerisinde İslami bankacılığın yeri ve Türkiye’de katılım bankacılığının gelişimi. *Mevzuat Dergisi*, 13 (151).
- Alafif, W. M. S. ve Shaheen, R. (2021). An empirical evaluation of the impact of Islamic financing on economic growth in Saudi Arabia. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 18(13), 499-509.
- Ali, H. ve Uddin, A. (2016). Does Islamic bank financing lead to economic growth: an empirical analysis for Malaysia. *MPRA*, Paper No:69075.
- Al-Oqool, M. A., Okab R. ve Bashayreh M. (2014). Financial Islamic banking development and economic growth: a case study of Jordan. *International Journal of Economics and Finance*, 6(3), 72-79.
- Al-Shamrani, A.S.(2014) Islamic financial contracting forms in Saudi Arabia: law and practice. *Doctorate Thesis, Brunel Universty, London*,
- Arellano, M. (1987). Practitioners corner: computing robust standard errors for within-groups estimators. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 49(4), 431-434.
- Ayup, M. (2017). İslami finansı anlamak. (S. A Çürük ve R. Parlakkaya, Çev.). İstanbul: İktisat Yayınları. (2007)

- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data*. San Francisco: Johan Wiley & Sons, Ltd, 3th Edition.
- Baltagi, B. H. ve Wu P. X. (1999). Unequally spaced panel data regressions with AR(1) disturbances. *Econometric Theory*, 15, 814-823.
- Bayındır, S. (2005) İslam hukuku penceresinden faizsiz bankacılık, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Bhargava, A., Franzini, L. ve Narendranathan, W. (1982). Serial correlation and the fixed effects model. *The Review of Economic Studies*, 49(4), 533-549
- Biancone, P. P. ve Radwan, M. (2014). Sharia compliant, “possibility for Italian SMEs”. *European Journal of Islamic Finance*, (1), 1-9,
- Boukhatem, J. ve Moussa, F. B. (2018). The effect of islamic banks on GDP growth: some evidence from selected MENA countries. *Borsa Istanbul Review*, 18(3), 231-247,
- Bozik, M. S. (2020). Impact of participation and conventional banks on economic growth: case of Turkey, *Journal of Economics Business and Political Researches*, 5(11), 69-85.
- Breusch, T. ve Pagan, A. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *Review of Economic Studies*, XLVII, 239-253
- Brown, M. B. ve Forsythe, A., B. (1974), Robust tests for the equality of variances, *Journal of the American Statistical Association*, 69, 364-367.
- Bulut H. İ. ve Er B. (2009), Mudârabe ve risk sermayesi tekniği, İstanbul: TKBB Yayınları.
- Büyükdeniz, A. (1991), *Türkiye’de faiz politikaları*, İstanbul: İstanbul Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları.
- Caporale, G.M. ve Helmi, M.H. (2016). Islamic banking, credit and economic growth: some empirical evidence. *Economics and Finance Working Paper Series*, No:16/02.
- Çürük, S. A. (2013). İslami finansın Türkiye'deki gelişimi, mevcut sorunlar ve çözüm önerileri. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*

- Daly, S. ve Frikha, M. (2016). Banks and economic growth in developing countries: what about Islamic banks? *Cogent Economics & Finance*, 4(1), 1-26.
- Demirgüç-Kunt, A., Laeven, L. and Levine, R. (2004). Regulations, market structure, institutions, and the cost of financial intermediation. *Journal of Money, Credit, and Banking*, 36, 593-622.
- Döndüren, H. (2005), Delilleriyle ticaret ve iktisat ilmihali, İstanbul: Erkam Yayınları.
- Echchabi, A. ve Azouzi, D. (2015). Islamic finance development and economic growth nexus: the case of the United Arab Emirates (UAE). *American Journal of Economics and Business Administration*, 7 (3), 106-111.
- Echchabi, A. ve Azouzi, D. Islamic banking and economic growth: the Kuwait experience. *Middle East Journal Management*, 1(2), 25-39.
- Elhachemi, H. G. ve Othman, M. A. (2015). Empirical analysis on the nexus between ıslamic banking development in terms of size and activity, economic growth and financial crisis in ıslamic republic of Iran. *International Journal of Scientific Research and Innovative Technology*, 2(6), 27-44.
- Ellahi, N. ve Saghir, R. (2014). Analyzing the empirical link between Islamic finance and growth of real output: a time series application to Pakistan. *Academic Research International*, 5(6), 180-187.
- Farahani, G. Y. ve Dastan, M. (2013). Analysis of Islamic banks financing and economic growth: a panel cointegration approach. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 6 (2), 156-172.
- Farahani, G., Yazdan, S.S. ve Mohammad H. (2012). Analysis of Islamic bank's financing and economic growth: case study Iran and Indonesia. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 33(4), 1-24.
- Friedman, M. (1937). The use of ranks to avoid the assumption of normality implicit in the analysis of variance. *American Statistical Association*, 32, 675-701.
- Froot, K. A. (1989). Consistent covariance matrix estimation with cross-sectional dependence and heteroskedasticity in financial data. *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 24(3), 333-355.

- Furqani H. ve Mulyany R. (2009). Islamic banking and economic growth: empirical evidence from Malaysia. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 30(2), 59-74.
- Gani, I. M. ve Bahari, Z. (2021). Islamic banking's contribution to the Malaysian real economy. *ISRA International Journal of Islamic Finance*.
- Gazdar, K., Hassan M. K., Safa M. F. ve Grassa R. (2019). Oil price volatility, Islamic financial development and economic growth in Gulf Cooperation Council (GCC) countries. *Borsa Istanbul Review*, 19(3), 197- 206.
- Gheeraert, L. ve Weill, L. (2015). Does Islamic banking development favour macroeconomic efficiency? evidence on the Islamic finance-growth nexus, *Economic Modelling*, (47), 32-39.
- Grassa, R. ve Gazdar, K. (2014). Financial development and economic growth in GCC countries a comparative study between Islamic and conventional finance. *International Journal of Social Economics*, 41 (6), 493-514
- Greene, W.H. (2000). *Econometric analysis*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, 4th Edition.
- Gujarati, D. N. (1995). *Basic econometrics*. New York: McGraw-Hill
- Hachicha, N. ve Amar, A. B. (2015). Does Islamic bank financing contribute to economic growth? the Malaysian case. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 8(3), 349-368.
- Hafnida, H., Maamor, S. ve Abdullah, H. (2016). Islamic financing towards economic growth: a study on 4 OIC countries. *International Journal of Islamic Business*, 1(1), 50-59.
- Hausman, J. (1978). Specification test in econometrics. *Econometrica*, 46(6), 1251-1271.
- Imam, P. A. ve Kpodar, K. R. (2016). Is Islamic banking good for growth? *International Monetary Fund Working Paper*, No:15-81.
- Islamic Financial Services Board, (n.d). [Veri seti]. https://www.ifsb.org/psifi_03.php (Erişim Tarihi: 12 Kasım 2020).
- Jawad, A. ve Christian, K. (2019). Islamic banking and economic growth: applying the conventional hypothesis. *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance*, 5(1), 37-62.

- Jobarteh, M. ve Ergec, E. H. (2017). Islamic finance development and economic growth: empirical evidence from Turkey. *Turkish Journal of Islamic Economics*, 4(1), 31-47.
- Joshi, V. (2012) Islamic finance-understanding an impending financial phenomenon. *International Journal of Management and Strategy*, 3(4).
- Juhro, S. M., Narayan, P. K., Iyke, B. N. ve Trisnanto B. (2020). Is there a role for Islamic finance and R&D in endogenous growth models in the case of Indonesia? *Pacific-Basin Finance Journal*, 62, 1-21
- Kahf, M. (2007). *Islamic banks and economic development*, Handbook of Islamic Banking, Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Kalim, R., Mushtaq, A. ve Arshed, N. (2016). Islamic banking and economic growth: case of Pakistan. *Islamic Banking and Finance Review*, 3 (1), 14-28.
- Kassim, S. (2016). Islamic finance and economic growth: the Malaysian experience. *Global Finance Journal*, (30), 66-76.
- Kaynak, M. (2011), *Büyüme teorileri*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kuznets, S. (1973), Modern economic growth: findings and reflections. *The American Economic Review*, 63(3), 247-258.
- Ledhem, M. A. ve Mekidiche, M. (2020). Economic growth and financial performance of Islamic banks: A CAMELS approach. *Islamic Economic Studies*, 28(1), 47-62.
- Levene, H. (1960). Robust test for equality of variances. *Stanford University Press*, 278-292.
- Levine, R. (2005). *Finance and Growth: Theory and Evidence*. Amsterdam: Handbook of Economic Growth, P. Aghion ve S. Durlauf, Eds.
- Majid, M. S. A. ve Kassim, S. H. (2015). Assessing the contribution of Islamic finance to economic growth: empirical evidence from Malaysia. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 6(2), 292-310.
- Manap, T. A., Abdul, A.M. ve Omar, M. A. (2012). Islamic banking-growth nexus: evidence from toda-yamamoto and bootstrap granger causality test. *Journal of Islamic Finance*, 1 (1), 59-66.

- Mensi, W., Hammoudeh, S., Tiwari A. K. ve Al-Yahyaee K. H. (2020). Impact of Islamic banking development and major macroeconomic variables on economic growth for Islamic countries: evidence from panel smooth transition models. *Economic Systems*, 44, 1-14.
- Netzer, M. S. (2004), Ribâ in Islamic jurisprudence, *Master Thesis for Fletcher School*.
- Obaidullah, M. (2005), Islamic financial services, *Islamic Economics Research Center*.
- Olson, D. and Zoubi, T. (2017). Convergence in bank performance for commercial and Islamic banks during and after the global financial crisis. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 65, 71-87.
- Orman, S. (2010), *İktisat, tarih ve toplum*, İstanbul: Küre yayınları.
- Ökte, M. K. S. (2016). The role of Islamic finance in shaping the new financial order. *International Journal of Business and Social Science*, 7(2), 229-237.
- Özsoy, İ. (1987), *Türkiye’de ÖFK’lar ve İslam bankacılığı*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic test for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Paper*
- Rabaa, B. ve Younes, B. (2016). The impact of the Islamic banks performances on economic growth: using panel data. *International Journal of Economics and Finance Studies*, 8(1), 101-111.
- Reuters, T. (2020). State of the Global Islamic Economy Report 2019/20 Thomson Reuters, Dinar Standard, available at: <https://www.salaamgateway.com/SGIE19-20> (Erişim Tarihi; 25 Ağustos 2020).
- Rogers, W., H. (1993). Regression standard errors in clustered samples. *Stata Technical Bulletin*, (13), 19-23.
- Sadraoui, T. ve Hleli, H. (2015). A dynamic panel data analysis for Islamic finance and economic growth. *International Journal of Economics, Finance and Management Sciences*, 3(5-2), 1-6.

- Sahut, J.-M. and Mili, M. (2011). Banking distress in MENA countries and the role of mergers as a strategic policy to resolve distress. *Economic Modelling*, 28(1), 138-146.
- Sekmen, T. (2021), Islamic banking and economic growth in the dual banking system. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8(1), 183-196.
- Setiawan, I. (2019). The role of Islamic banking in the development of economic sectors in Indonesia. *International Journal of Applied Business Research*, 1(2), 88–99
- Shanmugam, B. ve Zahari, Z. R. (2009). A primer on Islamic finance. *Research Foundation of CFA Institute*.
- Tabash, M. I. ve Anagreh, S. (2017). Do Islamic banks contribute to growth of the economy? Evidence from United Arab Emirates (UAE). *Banks and Bank Systems*, 12(1), 113-118.
- Tabash, M. I. ve Dhankar, R. S. (2013). An empirical analysis of the flow of Islamic banking and economic growth in Bahrain. *International Journal of Management Sciences and Business Research*, 3(1), 96-103.
- TKBB, Faizsiz finans sözlüğü (n.d.).https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/FAIZSIZ_FINANS_SOZLUGU-GUNCEL.pdf (Erişim Tarihi: 21 Ocak 2021).
- Uçar, M. (1993), *Türkiye’de ve Dünyada faizsiz bankacılık ve hesap birimleri*, İstanbul: Fey Yayınları.
- Yusof, R. M. ve Bahlous M. (2013). Islamic banking and economic growth in GCC & East Asia Countries: a panel cointegration analysis. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 4 (2), 151-172.
- Van den Berg, H. (2001), *Economic growth and development: an analysis of our greatest economic achievements and our most exciting challenges*, New York: McGraw-Hill/Irwin.
- Wilson, R. (2008), Islamic economics and finance, *World Economics*, Vol. 9, No.1
- World Bank, (n.d.). [Veri seti]. <https://data.worldbank.org/country> (Erişim Tarihi:17 Kasım 2020)

- Zaher, T. S., & Hassan, M. K. (2001). A comparative literature survey of Islamic finance and banking. *Financial Markets, Institutions & Instruments*, 10(4), 155–199.
- Zarrouk, H., El Ghak, T. ve Al Haija, E. A. (2017). Financial development, Islamic finance and economic growth: evidence of the UAE. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*, 8(1), 2-22.
- Zirek, D., Çelebi F. ve Hassan, M. K. (2016). The Islamic banking and economic growth nexus: a panel var analysis for organization Islamic Cooperation (OIC) Countries. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 37(1) 69-100.

The Relationship between Participation Banks and Economic Growth: Panel Data Analysis on Selected Countries

Extended Abstract

1. Introduction

Islamic finance is one of the most rapidly growing sector, especially in the last decade. The size of the sector was calculated as 2.4 trillion dollars for 2017 and it is estimated to grow by 6% until 2023 and reach 3.8 trillion dollars (Reuters, 2020). This surge has sparked the interest among researchers studying in the field of finance, thus the relationship of Islamic finance with economic indicators has begun to be investigated in scholarly works. One of the most researched economic indicators is economic growth. According to Levine (2005), the existence of a developed financial structure in a country bears a critical role in the realization of economic growth. Most of the studies examining the relationship between Islamic finance and economic growth revealed that the system made a positive contribution to economic growth and played the role of complement to traditional finance (Abduh and Omar, 2012; Yusof and Bahlous, 2013; Farahani and Dastan, 2013; Grassa and Gazdar, 2014; Zarrouk, El Ghak and Al Haija, 2017; Boukhatem and Moussa, 2018). The focus of researches on economic growth is usually participation banks. The main reason for this is that participation banks represent approximately 71% of Islamic financial assets in the world with their assets worth 1.7 trillion dollars (Reuters, 2020) and continue to grow steadily after the 2008 global crisis (Olson and Zoubi, 2017).

This study aims to investigate the relationship between selected performance indicators for participation banks and economic growth for the period between 2013-2018, in the countries of UAE, Kuwait, Oman, Bahrain, Turkey, Malaysia, Indonesia, Pakistan, Sudan, Egypt and Jordan. It was found that previous studies tended to make predictions using models such as cointegration, causality, ARDL, VAR, FLMOLS, VECM, GMM and OLS (Abduh & Chowdhury, 2012; Manap, Abduh & Omar, 2012; Yusof & Bahlous, 2013; Echchabi & Azouzi, 2015; Majid & Kassim, 2015; Hachicha & Amar, 2015; Imam & Kpodar, 2016; Zarrouk, Ghak & Haija, 2017; Boukhatem and Moussa, 2018; Ledhem and Mekidiche, 2020). Apart from the previous studies, this study applied Arellano, Froot, and Rogers robust standard errors estimators to analyze the relationships.

2. Method

Panel data analysis was utilized in the study, and the most appropriate estimator for the two different models was selected using Breusch & Pagan; Lagrange Multiplier (1980) and Hausman (1978) tests. As a result of the tests, fixed effects estimators for the first model and random effects estimators for the second model were found to be suitable. The existence of inter-unit correlation for both models was examined through Pesaran (2004) and Freidman (1937) tests. The non-autocorrelation assumption regarding the fixed effects model was analyzed through Baltagi and Wu's (1999) Locally Best Invariant Test and Bhargava, Franzini and Narendranathan's (1982) Durbin-Watson Test, and the fixed variance assumption was investigated using the Modified Wald Test. In the random effects model, Lagrange multiplier (LM) and augmented lagrange multiplier (ALM) tests were used for the assumption of non-autocorrelation, and Levene, Brown and Forsythe (1974) tests were applied for the assumption of constant variance. As a result, both models were estimated through Arellano, Froot and Rogers robust standard errors estimators due to the deviations regarding the basic assumptions in the established models.

3. Results and Discussion

The results of the fixed effects model yielded no statistically significant relationship between the Liquid Assets / Total Asset Ratio (LR), Total Legal Capital / Risky Assets Ratio (CAR), Net Return / Total Asset Ratio (ROA) and economic growth. The findings resonate with Ledhem and Mekidiche (2020). On the other hand, there is a statistically significant and positive relationship between the number of branches (SBE), which is another variable related to participation banks in the model, and economic growth, as was also found in Daly and Frikha (2016). Real gross capital formation, one of the control variables in the model, was in a statistically significant and positive relationship with economic growth. No statistically significant relationship was found between economic growth and labor force participation rate (LBRK) in the population over the age of 15, which is another control variable in the model.

The results of the random effects model revealed no statistically significant relationship between the variables of the Equity/Net Return Ratio (ROE), Total Assets/Equity Ratio (CA), total labor force participation rate (LABOR) and economic growth. However, there is a statistically significant and negative relationship between Gross Nonperforming Financing/Total Financing (FNS) and economic growth. In this regard, the findings of our research concur with many international studies that examined the relationship between the total financing offered by participation banks and economic growth and indicated that there is a positive and significant relationship between the variables (Furqani & Mulyany, 2009; Abduh & Chowdhury, 2012; Abduh & Omar, 2012; Yazdan & Sadr, 2012; Yusof & Bahlous, 2013; Grassa & Gazdar, 2014; Sadraoui & Hleli, 2015; Gheeraert & Weill, 2015, Boukhatem and Moussa, 2018; Jawad and Christian 2019).

4. Conclusion

The results of this study demonstrated that one of the most important issues regarding economic growth in the researched countries was the contribution of labor to production. In both models, no significant relationship was found between the labor force used in different forms and economic growth. Increasing the number of branches of participation banks can support economic growth in two ways: First, the increase in the number of branches also means a rise in employment. Secondly, the increase in the number of branches leads to more financing to be offered to the economy. According to the results of the analysis, the increase in employment did not support economic growth. Providing more financing to the economy, that is, the meaningful and positive relationship between the total financing of participation banks and economic growth suggests the idea that the increment in the number of branches of participation banks supports economic growth only through increased financing. When the results of the models are evaluated in general, it is evident that these countries are faced with a structural situation that can grow by injecting capital into the economy, where labor productivity is low, and labor cannot produce high value-added production. Rather than increasing the amount of Islamic funds, it should be the priority for countries to allocate these funds to the financing of projects intended to train qualified labor force for sustainable economic growth. Participation banks should be encouraged to allocate funds for labor training through legal regulations.